

Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş: 13.02.2017 ✓Accepted/Kabul: 19.12.2017

DOI: 10.30794/pausbed.414968

Araştırma Makalesi/ Research Article

DEMOKRATİKLEŞME AÇISINDAN SİVİL TOPLUM VE OSMANLI'DAN TÜRKİYE CUMHURİYETİ'NE KONUMU

Sami ZARİÇ*

Özet

Her ne kadar “sivil toplum” konusunda yüzlerce yayın ve tartışmalar yapılmış, sadece bu bahse ayrılmış pek çok bilimsel konferans, toplantı, seminer ve çalıştaylar düzenlenmiş olmasına rağmen henüz üzerinde tam olarak fikir birliğine varılmış bir “sivil toplum” kavramına ulaşılamamıştır.

Sivil toplum devlet-toplum ayrışması içinde, toplumun devletten ahlaki ve siyasi olarak daha güçlü ve daha belirleyici olduğunu simgelediği sürece de, demokratikleşmenin ve demokratik toplum yönetiminin tanımlayıcı temel referans-noktalarından biri olma işlevini üstlenmektedir. Bununla birlikte sivil toplumu sadece demokratik toplum yönetimi temelinde taşıdığı siyasi ve ahlaki değerlere gönderimle düşünmek, kavrama güçlü bir değer yargısı da yüklemek sorunu da taşımaktadır.

Sivil toplumun günümüzdeki içeriğine kavuşmasında diğer önemli bir süreci ise demokratik düşüncenin gelişimi oluşturmaktadır. Sivil toplumun en önemli işlevi demokrasinin yerleşmesi, gelişmesi ve konsolidasyonunda görülmektedir. Bugün Türkiye’de, STK’ların örgütsel yaşama odaklanıp tüm dikkatlerini örgütsel ve finansal kapasite sorunlarını çözmeye vermekte, ama ne yazık ki demokratikleşme süreçlerine katkı ve kamusal tartışma alanını genişletme işlevlerini gerçekleştirmede sınırlı kalmaktadırlar. Türkiye’de sivil toplumun bazı yapısal sorunlarının yanı sıra zihniyet anlamında ve demokrasi kültürünün içselleştirilmesi anlamında da ciddi bariz sıkıntılar söz konusudur.

Anahtar Kelimeler: *Sivil Toplum, Demokratikleşme, Devlet, Birey, Türkiye.*

CIVIL SOCIETY IN TERMS OF DEMOCRATIZATION AND ITS POSITION FROM OTTOMAN TO TURKISH REPUBLIC

Abstract

Even though there have been hundreds of publications and discussions on “civil society” and many scientific conferences, meetings, seminars and workshops have been organized only in this field, a concept of “civil society” to be fully agreed upon has not been reached yet.

Civil society, insofar as it symbolizes that the society is morally and politically stronger and more determinative of the state in the process of state-society decentralization, is also one of the defining reference points of democratization and democratic society. However, there is also the problem of thinking of civil society only by limiting it to the political and moral values that it carries on the basis of democratic society and so emphasizing a strong value judgment over it.

Another important process for the civil society to reach the present-day content is the development of democratic thought. The most important function of civil society is seen in the settlement, development and consolidation of democracy. In Turkey today, NGOs focus on organizational life and give all their attention to solving organizational and financial capacity problems, but unfortunately they are limited in their ability to contribute to democratization processes and to expand the scope of public debate. In Turkey, there are some serious problems in terms of mentality and the internalization of democracy culture as well as some structural problems of civil society.

Keywords: *Civil Society, Democratization, State, Individual, Turkey*

1.GİRİŞ

İktisadi, sosyal ya da siyasal açılardan bir bunalım yaşayan toplumlar, kendilerini esenliğe taşıyacak bir lidere, bir ideolojiye, siyasal bir partiye tutundukları şekilde bazı kavramlara da tutunabilir ve bu kavramlara olağanüstü anlamlar yükleyerek, her türlü sorunu bunların varlığıyla veya yokluğuyla açıklamaya çalışırlar. Türkiye sözkonusu olduğunda, sivil toplumun böyle bir kavram olduğu görülmektedir. Kavram, bir askeri darbe ve bunun oluşturduğu olağanüstü koşullar altında siyasal açıdan hapsedildiği dar alanın dışına çıkmaya, yönetsel politikaların oluşturulduğu karar mekanizmalarına yeni katılım kanalları yaratmaya çalışan 80’li yılların başındaki Türkiye’nin gündeminde önemli bir yer edinmiş, yapılan siyasal analizlerin, akademik çalışmaların, gündelik tartışmaların olmazsa olmazı olmuştur (Biber, 2009:29).

Sivil toplum konusu temsili sistemin eleştirisi açısından da gündeme gelebilmektedir. Temsili sistemin halka dayalı yönetim modelinin en pratik ve gerçekçi uygulaması olduğu düşüncesinin genel kabul gördüğü 18. yüzyıl’da, bu sisteme uygun anayasalar yapma, hükümetler kurma ve yeni politik kurumlar tasarlama gereksinimi, devlet-toplum ilişkisini temel çizgisinde oluşturmayı zorunlu kılmıştır. Doğrusu temsili hükümetin toplumda alt ve üst katmanlar arasında iletişim kanalları açması ve çeşitli gruplar arasındaki anlaşmazlıkların barışçı bir biçimde uzlaştırılabileceği alanlar sağlaması, bu hükümet modelinin başarı hanesine kaydedilmelidir. Ancak bu hükümet modeli günümüzde, tasarlanmış amacının gerisinde kalmıştır. Dolayısıyla nasıl tanımlanmış olursa olsun, hiçbir zaman halk tarafından denetimi sağlanamamıştır. Sanayileşmiş ülkelerin hiçbirinde, iktidarın yapısal katmanlarında bir değişiklik gerçekleşmemiştir. Temsili sistemin çağdaş dünyadaki uygulamaları göstermiştir ki, katılımcı seçkinler gerçekte bu sistemin denetimini her zaman ellerinde tutmuşlardır (Caniklioğlu, 2007:11).

Dolayısıyla sivil toplum 1980’lerden itibaren Avrupa’da demokratikleşmenin ve katılımcı demokrasinin önemli ve gerekli koşulu olarak algılanmaktadır. Bu algılanma içinde sivil toplumun gelişimi de sadece ulusal ve bölgesel değil, küresel bir nitelik de kazanmıştır. Bununla birlikte, sivil toplumun bu gelişim süreci ciddi sorunlardan da bağımsız olmamıştır. Bu sorunların en önemlileri, sivil toplumun farklı algılanış biçimleri ve bu temelde oluşan tanımsal muğlaklık, sivil toplumun farklı siyasi aktörler tarafından kullanılmasında olan suiistimal ve sivil toplumun hareket alanı genişirken STK’ların finansal ve örgütsel kapasite sorunlarını çözmeye, demokratikleşme bağlamında yaşama geçirmeleri gereken rolden daha fazla ağırlık vermeleri olarak sıralanabilir. Bu nedenle de, sivil toplum genişirken, toplumsal yaşamda yaygınlaşırken ve küreselleşirken, aynı zamanda da kendisinin giderek profesyonelleşen ve demokratikleştirmeye çalıştığı sisteme entegre olan bir yapıya dönüşme tehlikesi de ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle de, bugün Avrupa’da sivil toplum sadece katılımcı demokratik toplum yönetimine önemli katkısı ve içsel niteliği içinde değil, aynı zamanda sorunları içinde de tartışılmaktadır (Keyman, 10). Zaten ülkemizde de bu sorunlar hiçbir zaman gündemden düşmemiştir.

Toplumu oluşturan bireylerin, kendi yönetimlerinde söz sahibi olmaları yöntemini içeren demokrasi, modern zamanlarda sivil toplum örgütleri ile işlevsel hale gelmektedir. Kentleşme ve modernleşme sürecinde birey, sivil toplum örgütlerinde aldığı rol ve sorumluluk ile demokrasinin de gelişmesini sağlamaktadır. Açık toplumlarda, sivil toplum örgütleriyle birlikte demokrasi, problemsiz sürmektedir (Bayhan, 2002:1). Dolayısıyla sivil toplumun sönük olduğu toplumlarda demokrasiden söz etmek abes olacaktır. Yukarıda da değinildiği üzere sivil toplumun yeniden canlanma süreci, beraberinde ciddi sorunlar da getirmiştir. Bu nedenle sivil toplum kavramının tanımına ve ne ifade ettiğine bakmakta fayda bulunmaktadır.

2. SİVİL TOPLUM NEDİR?

Fransızca-Latince kökenli olan “civil” kelimesinin anlamı vatandaşlara ilişkin olan, vatandaşlar topluluğuna, onların yönetimine veya birbirleriyle ilişkilerine yönelik olan, bir şehirde yaşayanlara göre olan, kırsal ya da köy yaşamına ilişkin olmayan, askeri ya da dini olmayan, medeni, uygar, kibar, görgülü anlamında kullanılmaktadır (Çopur, 2012).

Her ne kadar “sivil toplum” konusunda yüzlerce yayın ve tartışmalar yapılmış, sadece bu bahse ayrılmış pek çok bilimsel konferans, toplantı, seminer ve çalıştaylar düzenlenmiş olmasına rağmen henüz üzerinde tam olarak fikir birliğine varılmış bir “sivil toplum” kavramına ulaşılamamıştır. Detaylarda farklılık gösterecekler de bu konuda yazıp çizenler sivil toplumu tarif ve tasvir ederlerken ev ile devlet arasında kalan arenada dostluklar, kulüpler, cemaatler, ticari dernekler, sendikalar ve diğer pek çok gönüllülüğe dayalı organizasyonların sosyal hayatı ve birbirleriyle olan ilişkileri düzenleyerek vatandaş ile devlet arasında bir ara bölge oluşturduğuna dikkat çekmişlerdir. Bu ara bölgede vatandaşlar nasıl bir araya gelebileceklerini, aralarında nasıl bir diyalog süreci başlatabileceklerini, daha da önemlisi, sosyal inisiyatif alabilmeyi öğreneceklerdir. Başarılı olduğunda ise sivil

toplum sayesinde demokrasi için hayati önemi haiz şahsi çıkarlar ile kamusal çıkarlar arasındaki hassas dengenin ortaya çıkması da beklenmektedir (Yel, 2008:143-144).

Sivil toplum devlet-toplum ayrışması içinde, toplumun devletten ahlaki ve siyasi olarak daha güçlü ve daha belirleyici olduğunu simgelediği sürece de, demokratikleşmenin ve demokratik toplum yönetiminin tanımlayıcı temel referans-noktalarından biri olma işlevini üstlenmektedir. Bu temelde de siyaset bilimi içinde, yukarıda girişte belirtildiği gibi sivil toplumun güçlü ve etkin olduğu siyasi rejimler “demokratik”, sivil toplumun yasaklandığı ya da yok edildiği rejimler “totaliter”, sivil topluma belli derecede özgürlük verilirken, aynı zamanda sivil toplum üzerinde güçlü devlet denetimi talep eden rejimler ise “otoriter” olarak sınıflandırılmaktadır. Bununla birlikte sivil toplumu sadece demokratik toplum yönetimi temelinde taşıdığı siyasi ve ahlaki değerlere gönderimle düşünmek, kavrama güçlü bir değer yargısı da yüklemek sorunu da taşımaktadır. Diğer bir deyişle, sivil toplumu sadece devlet denetimi dışında gönüllü örgütlerin hareket alanı olarak tanımlamak kavramı çok fazla teknikleştirmek ve kavramın taşıdığı ahlaki ve siyasi değeri minimize etmek sorununu ortaya çıkartıyorsa, sivil toplumu sadece demokratik toplum yönetimi temelinde tanımlamak da, kavrama aşırı ahlaki ve siyasi değer yüklemek sorununu ortaya çıkartacaktır (Keyman, 3).

2.1. Sivil Toplumun Özellikleri

Aslan(2010a:357-358) da sivil toplumun çok çeşitli kesimler tarafından kullanılan muğlak bir kavram olmasına rağmen genel olarak devletten özerk, çoğulcu bir yapıdaki gönüllü örgütlenmelerin alanı olarak kabul edildiğini belirtir. Aslan’a göre bir şekilde devletle ilişkili olan fakat iktidarı ele geçirme amacı taşımayan sivil toplum, devletten bağımsız bir toplumsal alan olup, vatandaşların, aile veya devlet tarafından temsil edilmeyen ortak çıkarlarının alanıdır.

Siyaset bilimi literatüründe sivil toplum ile devlet birbirini tamamlayan iki farklı alan olarak kabul edilmektedir. Sivil toplumun geliştiği yerde faaliyetleri itibarıyla sınırlı, konumu itibarıyla tarafsız, hukuksal ve araçsal bir devlet bulunmaktadır. Oysa sivil toplumun sönük ve güdük kaldığı toplumlarda her tür siyasi, iktisadi ve ideolojik güç devletin elinde toplanmakta ve devlet toplumsal yaşamın tüm titreşim noktalarına mutlak biçimde hâkim olmaktadır. Bu çerçevede sivil toplumun gelişmesi devletin kapsamı ve faaliyetleriyle yakından irtibatlıdır. Gelişen bir sivil toplum, devletin elinden bazı faaliyetleri aldığı gibi, devleti farklı kesimler arasında tarafsız bir kurum olmaya da zorlar. Sivil toplumun geliştiği yerde devlet topluma tahakküm eden, topluma belli bir ideolojiyi veya yaşam biçimini zorla benimseten bir kurum değil, bireylere hizmet eden, bireylerin temel haklarını koruyan araçsal bir kurum haline gelir (Çaha, 2004:245).

Aslında literatürde “sivil toplum”un geniş anlamda toplumun devletin dışında kalan kısmıyla ilgili olduğu hususunda tereddüt olmamakla beraber, onun daha spesifik olarak (mekan ve etkinlik türü anlamında) hangi alanları kapsadığı konusunda tam bir mutabakat yoktur. Ancak günümüzde yaygın olan görüş sivil toplumun ekonomiyi içermediği şeklinde olup artık sivil toplum 18. Yüzyıldaki ilk teorisyenlerinin düşündüğünden tamamen farklı olarak, iktisadi boyutu tümüyle dışlanmış olarak kavranmaktadır (Erdoğan, 1998:6-18). Bu ayırım sivil toplum tanımına önemli bir açılım getirmektedir.

Yine bir ayrıma göre toplumdaki ilişkiler üç düzleme ayrılabilir: politik toplum(siyasal toplum), ekonomik toplum ve sivil toplum. Eskiden bilinen sivil toplum-devlet ayrımı yerine böyle üçlü bir ayırım önerilmektedir. Siyasal toplumdaki kastedilen; devlet iktidarını bir şekilde ele geçirmek veya etkilemek amacıyla doğrudan doğruya devlet iktidarına yönelik politik faaliyet gösteren ve bu anlamda da herhangi bir şekilde sahip oldukları programı veya hedefi siyasal iktidar aracılığıyla gerçekleştirmek isteyen örgütlü kuruluşlardır. Bunların içine siyasal partiler, baskı ve çıkar grupları, sendikalar, odalar vs. de girmektedir. Dolayısıyla bunlar doğal olarak sivil toplum olmaktan çıkmakta ve siyasal toplumun üyeleri olmaktadır. Bir de devletin yasama, yürütme ve yargı örgütünün içinde bulunan karar organları bulunmaktadır. Bunlar da birer örgütlenmedir ve politik toplumun içinde olup sivil toplum değildirler. Ekonomik toplum deyince amacı ekonomik faaliyette bulunup buradan çıkar elde etmek, kâr elde etmek, kazanç elde etmek ve yaşamın maddi kaynağını üretmek üzere bir araya gelmiş olan kurum ve kuruluşlar anlaşılmalıdır. O halde sivil toplum denilen alanda geriye ne kalmaktadır? Doğrudan doğruya siyasal iktidarı ele geçirmek veya doğrudan doğruya ekonomik kâr elde etmek gibi araçsallaştırılabilecek bir faaliyet göstermeyen, birtakım değerleri gerçekleştirmek isteyen ama bu değerleri gerçekleştirirken herhangi bir değeri bir başka değer için amacı konumuna getirmeyen örgütlerdir (Köker, 2008:167-168).

Bir ülkede sivil toplumun gelişmesinin üç önemli önkoşulu vardır: Farklılaşma, örgütlenme ve otonomileşme. Sivil toplumun gelişebilmesi için her tür toplumsal farklılaşmaya müsaade edilmelidir. Bu bağlamda etnik, ideolojik,

mesleki vb. gibi sosyolojik kategoriler bazında toplumun farklılaşmış olması gerekir. Sivil toplumun gelişebilmesi için ikinci olarak her tür farklı oluşumun siyasal katılımı sağlayacak ve politika yapacak tarzda örgütlenmesi gerekir. Sivil toplumun gelişmesi için son olarak sosyal grup, kimlik veya kategorilerin devlet karşısında “otonom” bir statüye sahip olmaları gerekir. Başka bir ifade ile devletin müdahalesine maruz kalmaksızın sosyal grup veya kategorilerin kendi kaderlerini tayin etme hak ve inisiyatifine sahip bulunmaları gerekir (Çaha, 2004:245). Bu özellikler ülkemiz açısından düşünüldüğünde bu her üç özelliğin de ülkemizde son zamanlara kadar sorunlu olduğu görülebilecektir ve belki de ülkemizdeki sivil toplumun sorunlarının kökeninin nereden kaynaklandığı anlaşılabilir.

Ayrıca “sivil toplum” kavramı kimilerince “ideal” bir devlet-toplum ilişkisi modeli olarak, kimilerince sırf bir sosyolojik analiz aracı olarak görülmektedir. Özellikle model olarak sivil toplum kavramının bazı yazarlarca Batılı olmayan toplumların—bu arada Müslüman toplulukların- toplumsal ve kültürel yapı özellikleri itibarıyla demokratik potansiyele sahip olmadıklarını “kanıtlamak” üzere kullanıldığı da dikkati çekmektedir. Buna karşılık bazı yazarlar terimin sosyolojik bakımdan olduğu kadar herhangi bir politik yönelişin doğru tanımı olmak bakımından da belirli ve kesin bir anlama sahip olmadığını ileri sürerek, onun belirli kavramsal çerçeveler veya teorik modellerden bağımsız olarak, kendi içinde tutarlı genel bir kategoriymiş gibi kullanılmasına karşı çıkmaktadırlar (Erdoğan, 1998:5).

Günümüzde sivil toplum örgütlerinin sayısı ve nitelikleri oldukça değişmiştir. Sivil toplum örgütleri, ekonomik, sosyal, siyasal ve kültürel işlevleri yerine getirerek insanı evrensel değerlere dayalı bir değişim içine sokmaya çalışmaktadırlar. Bu örgütlerin bir diğer faydası da yurttaşlık kavramını yaratmaktır. Modern toplum ve siyaset öyle karmaşık bir hale gelmiştir ki, bireylerin sosyoekonomik sisteme katılımı giderek olanaksız hale gelmeye başlamıştır. İnsanların vatandaş olarak sisteme katılımları oy vermekle sınırlı kalmaya başlaması, toplumdaki birey açısından bazı olumsuz sonuçları beraberinde getirmektedir (Şenkal, 2003:101).

Türkiye’de sivil topluma temel teşkil eden örgütler yaygın olarak STK (Sivil Toplum Kuruluşları) olarak tanımlanmaktadır. Sivil toplumun herhangi bir kuruluşun çatısı altında yer almayan sosyal hareketler düzeyinde de varlık gösterdiği düşünüldüğünde STK tanımlamasının oldukça kurumsal ve sivil toplumu açıklamada yetersiz kaldığı görülmektedir. STK daha çok güvenlik birimleri tarafından kontrol edilebilen, izinli, resmi kurumlara işaret etmektedir. Bu bağlamda dernekler, vakıflar, sendikalar ve kooperatifler gibi resmi kurumlarla sınırlı kalmış olur. Hâlbuki sivil toplum aynı zamanda herhangi bir kurumun çatısı altına sığmayan sosyal dinamizmi de ifade etmekte, bu çerçevede resmi olmayan, sosyal oluşumları da barındırmaktadır. Bu anlamda arkadaşlık grupları, herhangi bir dernek kapsamında yer almayan sosyal hareketler, protesto grupları, kilise, dini cemaatler ve tarikatlar da sivil toplum grupları arasında mütalaa edilebilir. Bu bakımda STK kavramının sivil toplumu açıklamada yeterli olmadığı, hatta “sivil toplum” kavramının ima ettiği toplumu, felsefi arka planıyla vermede son derece yetersiz kaldığını ifade etmek gerekiyor (Çaha, 2004:181-182).

Dolayısıyla sivil toplumu sadece onu meydana getiren kurumların toplamından ibaret saymak, onun normatif boyutunu gözardı etmek olur. Önemli olan, o kurumların varlığından çok, belirli davranış ve değer kodlarının şekil verdiği bir kültürel zeminin varlığıdır (Sarıbay, 1997:100). Ülkemizde de zaten bu normatif boyut gözden kaçırılmaktadır. Belki de sanayi toplumu aşamasını kaçırmış ve tamamen devlet eliyle modernleşme çabalarına girilen bir ülkede bu boyutun da gözden kaçırılması ve hatta çok da önemsenmemesinin olağan karşılanması gerekir.

2.2. Sivil Toplumun Düşünsel Temelleri ve Geçirdiği Aşamalar

Tarihsel olarak sivil toplum daha ziyade bir Anglo-Amerikan geleneği olup ilk olarak 18. Yüzyıl İskoç filozoflarınınca teorileştirmeye çalışılmıştır. Bu gelenek içinde toplum devletten nispeten bağımsız, kendine özgü gelişme ilkeleri ve kurumsal yapıları olan bir varlık alanı olarak tanımlanmıştır (Erdoğan, 1998:18).

Tarihsel süreçte sivil toplum kavramına yüklenen anlam değişmiş ve ilk kullanımından günümüze gelinceye kadar sivil toplum kavramı çok çeşitli değişim ve dönüşümler yaşamıştır. Dolayısıyla terminolojik bataklığa dönüşen kavram, sivil toplum alanını araştırmayı oldukça güçleştirmiş ve üzerinde anlaşılmasını neredeyse imkânsız hale getirmiştir. Doğal olarak sivil toplum kavramının içeriği kavramı inceleyen, üzerinde çalışan düşünürlerin toplum görüşüne göre yeniden biçimlenmiştir. Özellikle 16. yüzyıldan sonra siyasal yapı üzerindeki tartışmaların Fransız modeli ve Anglo-Sakson model olmak üzere iki ana grupta toplandığını ve 19. yüzyılda buna Marksist modelin eklendiği söylenebilir.

Fransız modeli, devlet-sivil toplum ilişkisinde devleti önceleyen, sivil toplumun egemenliğin devredilemez, sorgulanamaz olduğu aşkın devletin kontrolü altında olmasını savunan totaliter bir çizgi takip ederken Anglo-Sakson model ise, bireyi önceleyen ve sivil toplumu, devletin veya siyasal iktidarın toplum üzerindeki potansiyel baskısına karşı bir dengeleyici güç olarak düşünmektedir. 19. yüzyılda ortaya çıkan Marksist düşüncede, sivil toplum burjuva toplumu olarak kabul edildiği için olumsuz algılanmaktaydı, fakat 1980'lerde ortaya çıkan gelişmelerin sol ideolojide sivil toplum kavramına bakışı değiştirdiği de bir gerçektir. 1980'li yıllardan itibaren ise sivil toplum kavramı, demokratik anlamda siyasal dönüşümlerin bir aracı olarak kullanılmaya başlanmıştır (Aslan, 2010b:189).

Sivil toplum kavramının tarihi gelişimine bakılacak olursa, mesela Çiçero ve Aristo dönemlerinde, *societas civilis (hükümet)* ile *koinonia politike* veya *polis* ile *civitas* birbirlerinin yerine kullanılabilen kelimeler olduğu görülmektedir. Yani bir sivil toplum üyesi olmak vatandaş, diğer bir ifadeyle, devletin üyesi olmak, dolayısıyla da o devletin kurallarına uyma zorunluluğu ve diğer vatandaşların zararına olabilecek hareket ve tavırlardan kaçınma anlamına geliyordu. Günümüz “sivil toplum”u ise artık geleneksel *societas civilis(hükümet)*’ten farklı bir anlama bürünmeye başlamış ve daha da önemlisi, artık devletten ayrı görülmeye başlanmıştır. Bu yaklaşık bir asırlık dönemde sivil toplum kavramının geçirdiği evreler dört periyot halinde incelenebilir:

İlk periyotta bir sivil toplum olarak hâkim, merkezi ve anayasal devletin tebaaları üzerinde yer alması ve sivil toplum içerisinde “toplumlar”ın bağımsız olarak oluşmasına imkân vermesi üzerinde durulmuştur. **İkinci periyotta** ise sivil toplum içerisinde bağımsız “toplumlar”ın oluşması ve meşru olarak kendilerini devlete karşı savunabilmeleri artık kabul edilmeye başlanmış ve devlet ile sivil toplum arasındaki ayırım iyice belirginleşmeye ve gelecekte sosyal eşitliğin, sivil özgürlüklerin ve sınırlandırılmış bir anayasal hükümetin gerçekleştirilebileceği ümitleri artmıştır. **Üçüncü periyotta** biraz geriye dönüş başlamış ve neticede devlete karşı yoğunlaşan duygular zayıflamaya yüz tutmuştur. Ayırım devam etmekle birlikte bağımsız ve özgür sivil toplum fikri yerini hâkim devlet anlayışına bırakmıştır. Sivil toplum kendi kendisini felç eden ve sürekli çatışma üreten, dolayısıyla daha sıkı bir devlet kontrolüne ihtiyaç duyan bir olgu olarak görülmüştür. Sivil toplum kavramının “modernizasyon” sürecindeki **son evresinde** ise üçüncü periyottaki fikirlerin tam tersi gerçekleşmeye başlamıştır. Sivil toplumun, düzenleyici devlet gücü karşısında yok olabileceği korkuları sonucunda çoğulcu ve kendi kendisine organize olmuş devletten bağımsız bir sivil toplumun korunması ve yenilenmesi üzerinde durulmuştur (Yel, 2008:145-146).

“Sivil toplum” onsekizinci yüzyılda Batı Avrupa’da toplum halinde yaşamının nasıl mümkün olduğunu anlamaya yönelik analitik bir araç olarak ortaya çıkan bir kavramdır. Bununla beraber, kavram, çeşitli aşamalardan geçerek bugünkü anlamına ulaşmıştır. Sivil toplumun geçirdiği ilk aşama bir devletin üyesi olmakla özdeşleşen anlamından kurtulmasıdır. İkinci aşama sivil toplum içindeki bağımsız toplulukların kendilerini devlete karşı savunmalarının meşruiyet kazanmasına tekabül eder. Üçüncü aşama sivil toplumun içerdiği özgürlüğün, toplumsal çatışmaların kaynağı, devlet müdahalesinin bu çatışmaları önleyici faktör sayıldığı bir anlayışı yansıtır. Son aşama ise; üçüncü aşamaya tepki olarak, devlet müdahalesinin sivil toplumu yavaş yavaş boğacağından korkulmaya başladığı noktayı ifade eder (Sarıbay, 1997:89-90).

Sivil toplumun çağdaş anlamda gelişimindeki ilk ve en önemli aşama onun tanrısal bir tasarım dışında algılanması olmuş ve Avrupa’da 17. ve 18. yüzyıllarda düşünürler tarafından ileri sürülen “sosyal sözleşme” teorileri de bu gelişmeleri pekiştirmiştir. Bu teoriler, doğal yaşama bir tepki niteliğinde, devlet ile sivil toplumun aynı zamanda ortaya çıkışını açıklamaya çalışmışlardır. Zamanla ise devlet ve sivil toplum birbirinden ayrı olarak düşünülme ve sivil topluma öncelik tanınmaya başlanmıştır. Ne var ki daha sonraları devlet karşısında sivil toplum güç kaybına uğramıştır. 1980’lerden sonra ise küreselleşme olgusunun da etkisiyle sivil toplum ve kuruluşları devlet karşısında yeniden canlanmaya başlamışlardır. Sivil toplumun günümüzdeki içeriğine kavuşmasında diğer önemli bir süreci ise demokratik düşüncenin gelişimi oluşturmaktadır. Liberalizmin gelişimi ile kendisini gösteren sivil toplum, Sanayi Devrimi ve sonrasında yaşanan gelişmelerin ardından elde edilen demokratik kazanımlarla birlikte günümüzdeki içeriğine kavuşmuştur (Yıldırım, 2003:240).

Hegel’in çözümlemesinde ve onu daha geniş bir sosyo-ekonomik çerçeveye oturtan Marx’ın analizinde de sivil toplum kapitalist sistemin gelişimine paralel olarak oluşan ve gelişen bir niteliktedir. Ne Orta Çağ’ın feodal toplumlarında, ne de patrimonyal siyasal sistemlerin hüküm sürdüğü geleneksel ortamlarda bireyin bir değer olarak ve mahremiyet hakları ile birlikte ortaya çıkması, hatta tasavvur edilmesi mümkün değildir. Kapitalizm öncesi geleneksel toplumda birey yerine topluluk (cemaat), temel siyasal ve toplumsal birim olarak kabul edildiğinden, bireyin gönüllü girişimiyle oluşturduğu bir yaşam alanı, örneğin dernekleşme oluşmamaktadır. Dolayısıyla kapitalizmin gelişmesiyle birlikte topluluğun(cemaatin) sosyo-politik önemi azalmıştır. Bireyin, örneğin

müteşebbis olarak iktisadi faaliyette bulunması gibi faaliyetlerle başlı başına bir toplumsal birim ve değer olarak algılanmaya başlaması, onun gönüllü girişimiyle oluşturduğu toplumsal yapıların sayıca çoğalmasına yol açmıştır. Bu gönüllü kuruluş ve uygulamalar giderek daha fazla sayıda bireysel üyeye sahip olmaya başlamışlardır. Bireylerin gönüllü katılımına konu olan kuruluşlar, daha özgür bir biçimde örgütlenen bir siyasal hayat ve iktisadi faaliyet alanı ortaya çıkartmış, önce orta sınıfın yararlandığı bu alan zamanla toplumun tüm grup ve sınıflarının katılımıyla daha da gelişmiştir. Bu gelişme devletin faaliyet alanını daraltmıştır. Özellikle kapitalist gelişme ile birlikte devletin ekonomik faaliyetler başta olmak üzere siyasal ve toplumsal hayatta ona meydan okuyan sendikalar, odalar, dernekler gibi gönüllü kuruluşların etkinlikleri ve güçleri artmaya başlamıştır (Kalaycıoğlu, 1997:112).

Birtakım sol STK'lar veya düşünürler ise çok iyimser veya romantik bir biçimde dünyadaki STK hareketlerinin yükselişini '68 hareketlerine bağlar. Dolayısıyla birtakım özgürleştirici, demokrasi taraftarı taleplerin yükselişiyle doğrudan paralellik kurarak soğuk savaş döneminin siyasal karakteristiğinin çözülmesinde sivil toplumun belirleyiciliğine vurgu yaparlar. Fakat esas olan, 1980'lerden itibaren yükselişe geçen, 90'larda da tümüyle gündeme oturan sivil toplum hareketi ve düşüncesi temelde ulus-devlet modelinin sona ermesiyle doğrudan alakalıdır. Artık iktidarların birtakım sorunları ulusal sınırlar içerisinde çözemez hale gelmesi, yerel sorunların ulusal sınırları aşarak evrenselleşmesi, yani ulus devlet sınırlarının aşılması dünya sisteminin geldiği yeni aşama ile birlikte düşünülmelidir (Emre, 2008:90-91).

3. SİVİL TOPLUM VE DEMOKRASİ İLİŞKİSİ

"Sivil toplum" kavramı, Orta Doğu ülkeleri de dâhil olmak üzere gelişmekte olan ülkelerdeki demokratikleşmeyle alakalı bir faktör olarak karşımıza çıkmaktadır. Sivil toplum, amaçları ve özellikleri ne olursa olsun devletin dışındaki tüm grupları nitelendirmek için kullanılmaktadır. Devletin gücünü sınırlamak ve demokratikleşme yolunda ilerleme kaydetmek başlıca amaçları ve kendilerinden beklenen en bariz fonksiyonlardır. Devletin gücü ile vatandaşların hayatları arasındaki ara bölgeyi temsil eden sivil toplum kulüpleri, dernekler ve çeşitli organizasyonlar vasıtasıyla devletin sosyo-ekonomik ve özellikle de şahsi alanlardaki giderek artan otoriter eğilimlerine set çekmeyi hedef edinmiştir (Yel, 2008:153).

Dolayısıyla sivil toplumla ilgili tartışmaların yeniden gündeme gelmesinde Doğu Bloku'ndaki rejimlerin çökmesinin ardından başlayan yeni siyasal arayışların belirgin bir rolü bulunduğu açıktır. Öyle ki, Eski Sovyet Blokundan ayrılanlar tarafından kurulan yeni demokrasilerin ilk görevi sivil toplumu oluşturan örgütsel yapıları yeniden tesis etmek olmuştur. Bunun yanında, modern toplumun başlangıcındaki ilk sivil toplum tartışmalarında sivil toplum, demokrasiyle beraber düşünülmemesine rağmen bugün sivil toplumla demokrasi beraber düşünülmektedir. Öyle ki, bugün sivil toplum tartışılırken, sivil toplumun öneminden ve dünyadaki sorunlarından konuşulurken, "sivil toplum nasıl daha sağlıklı ve işlevsel hale getirilir" sorusu sorulurken, hep bir demokrasi referansına gidilmektedir. Bu bağlamda, sivil toplum, devlete karşı otoriter veya askeri rejimden kurtulmanın ve demokrasiye geçmenin en önemli aracı olarak düşünülmekte; yani pazara veya bireye referansta değil, doğrudan demokrasiye referansta; otoriter rejimlerden demokratik rejimlere geçme bağlamında ele alınmaktadır (Gözübüyük Tamer, 2010:90-91).

Demokratik liberal sistemler, toplum devlet ilişkilerinde toplumun devlete nüfuz olgusunu kamu özgürlüklerinin korunması adına gündeme gelen kritik bir problem olarak ön plana çıkarmıştır. Siyasal ve sosyal yaşamın demokratikleştirilmesi, mevcut demokratik kurumların etkili işleyişi yanında, demokrasinin genişletilmesini, kısaca devlet ile toplum arasında yeni ilişkilerin kurulmasını gerektirir ki, sivil toplumu; devlete çeşitli kanallarla nüfuz eden örgütlü yurttaşlar topluluğu olarak kavramsallaştırıldığında, sivil toplumun, demokrasiyi derinleştirmede ya da devlet-toplum ilişkisinde topluma vurgu yapılarak yeniden tanımlamada kilit kavram olduğu görülecektir (Caniklioğlu, 2007:12).

Artık sivil toplum kavramını demokrasi kavramından ayrı düşünmek mümkün değildir. Her ikisinin de ortak özeliği ve hangi temel ihtiyaca cevap vermek üzere ortaya çıktığına bakıldığında demokrasi ve sivil toplum kavramlarının aslında yöneticinin erkinin, gücünün ve yönetilenler üzerindeki zaman zaman zorbalığa varabilen belirleyiciliğinin nasıl sınırlandırılabilceği temel sorusundan doğduğu görülmektedir. Bu soru aslında evrensel bir sorudur. Bu probleme farklı toplumlar, farklı zaman dilimlerinde farklı çözümler geliştirmişlerdir. STK'lar ya da sosyolojik terminolojiyle çıkar ve baskı grupları, seçimlerin olmadığı dönem boyunca görüşleri ve çıkarları iktidarda olanlar tarafından temsil edilmeyen kitlelerin taleplerini iktidara yansıtmanın temel mekanizmalarını oluştururlar (Erkilet, 2008:73-75).

Dolayısıyla uluslar karmaşık modern toplumsal ve politik yapıları yönetmek için demokrasiyi zorunlu bir unsur olarak kabul etmelerine rağmen, giderek daha da karmaşıklaşan toplumsal, kültürel ve ekonomik sorunlar yumağını çözmek için 18. Yüzyılın mekanik temsili demokrasi modelini muhafazada ısrar etmektedirler. Bu tür anakronik demokrasi modellerinin artık yetersiz kaldığı; demokrasinin, toplumsal talepler doğrultusunda hizmet veren kurumlarla çağdaş bir görünüm kazanmasında, siyasetin değişik ve şimdikilerden daha dinamik aktörlere gereksinimi olduğu yolundaki tezler, “sivil toplum” kavramının, son yılların siyaset gündeminde ilk sıraya yerleşmesini sağlamıştır (Caniklioğlu, 2007:12).

Tekrarlanacak olursa sivil toplumun en önemli işlevi demokrasinin yerleşmesi, gelişmesi ve konsolidasyonunda görülmektedir. Demokrasinin tabandan tavana doğru yaygınlaşması, politik kadroların yetişmesi, siyasal partilere sosyal bir taban teşkil edilmesi ve devlet üzerinde sınırlayıcı bir mekanizma rolünün oynanması gibi konularda sivil toplum çok kritik bir öneme sahiptir. Güçlü bir sivil toplum, devlet gücünü elinde bulunduran yöneticilerin iradelerini sınırlandırmakta ve bunların birer tirana dönüşmesinde önemli bir engel teşkil etmektedir (Çaha, 1998:25).

Sivil toplum kuruluşları, yapmış oldukları etkinlik ve faaliyetleriyle ilgili oldukları konularda toplumu bilinçlendirmekte, ‘ortak iyi’ etrafında kamuoyu oluşturup toplumun istemleri doğrultusunda bir baskı unsuru olmaktadır. Üyelerine, kurumsal katılım ve deneyimlerinden doğan demokratik tutum ve davranışlar kazandırmakta, otoriter yönetimden demokrasiye geçişler sırasında demokrasi kültürü yaymaları ve onu işlevsel hale getirmeleri açısından önemli bir rol oynamaktadırlar. Dolayısıyla sosyal düzen açısından, gelecek için tasarlanan demokratik toplumların oluşmasında önemli bir etkiye sahip olmaktadır (Özer, 2008:96).

Modern demokrasilerin biri “demotik” biri de “demokratik” olmak üzere iki boyutu vardır. Demotik boyutu demokrasinin göstergesi niteliğindeki biçimsel boyutunu oluşturmaktadır. Oysa demokratik rejimlerin demokratik boyutu demokrasinin dinamiği ve içsel boyutuyla ilgilidir. Demokrasinin içsel boyutu, demokratik değerler ve bu değerleri ayakta tutan dinamizm ancak canlı, katılımcı bir sivil toplum ile sağlanabilir. Demokrasinin “lütufluk” şeklinde verilen bir yönetim biçimi olmadığını, tersine siyasi bir çaba sonucunda “kazanılan” bir yönetim biçimi olduğunu düşündüğümüzde sivil toplum unsurlarının demokratik hakları elde etme konusunda ne kadar gerekli olduğu daha açık bir şekilde görülebilir (Çaha, 1998:25).

Demokrasi ve sivil toplum arasında demokratik bir ilişkinin tesisi, ancak hiçbir toplumsal kesimin hâkim iktidar olmaya yönelmemesiyle, dolayısıyla hiçbir hâkim ideolojinin veya tek hakikatin rehberliğine ihtiyaç duyulmamasıyla kayıtlı olduğu anlaşılır. Sivil toplumda hiçbir tekel ögenin, toplum çıkarlarının tümünü temsil hakkına sahip görülmemesi, ister halk, sınıf veya zümre olsun, bütün adına bireylerin, grupların ve toplulukların ezilmemesinin de bir güvencesidir. Bu, aynı zamanda, çoğul bir yapılanma içinde sivil toplum unsurlarının birbirlerine karşı sağlayacakları nispi siyasal özgürlüklerin, ister istemez, uyum değil çatışma temeli üzerine inşa edilmesini kaçınılmaz kılmaktadır. Bunun olmazsa olmaz koşulu ise, siyasal özgürlüklerin cemaati değil, bireyi eksen olarak şekillendirilmesidir. Çünkü cemaat, kendinde uyum olan ve kendi için uyum arayan bir yapı olarak, son tahlilde, bütün adına davranmaya daha yatkındır. Birey ise özgürlüğü esas olan ve onu her türlü uyumu reddederek gerçekleştirilmeye yönelik bir varlıktır (Sarıbay, 1997:91-93).

Erkilet(2008:76) konuyu biraz da depolitizasyon açısından ele alır. Erkilet’e göre STK’ların “gizli işlevleri” denilen, fark edilmeyen, amaçlanmayan, kitlenin genellikle farkına varmadığı işlevler üzerinde durmak gerekir. Erkilet’e göre sivil toplum söyleminin kapitalist dünya-sistemi açısından en önemli işlevlerinden biri depolitizasyondur. Çünkü daha önce kapitalist dünya-sistemini ciddi bir şekilde tehdit eden örgütlü parti siyasetleri ile ücret ya da kitle grevleri gibi gerçekten etkili mekanizmalar tamamen geriye çekilmiştir. Erkilet şöyle devam eder:

“Parti siyaseti daha “demokratik” biçimler içinde sürececek ama insanların ifade edemediği sıkıntılar sürekli olarak STK’lar tarafından ifadelendirilmiş olacaktır. Bu süreç, işlevselci sosyologların düdüklü tencere yaklaşımıyla açıklanabilir. STK’lar buharın sistemin içinde sıkışmamasını sağlayan ifade mekanizmalarıdır. Düdüklü tencere buharını atamadığı zaman nasıl patlıyorsa siyasal basınç da toplumsal sistemleri öyle parçalayabilir. Siyasal basıncı sistem dışına atabilmek yahut içinde birikmesine engel olabilmek için kullanılan mekanizmaların en önemlilerinden biri “serbest ifade ve örgütlenme”dir.” (Erkilet, 2008:76-77).

Sivil, yani uygar toplum devletin üzerinde yükseldiği toplumsal tabanı ifade ettiği için sivil toplum sadece demokratik devletle değil, bütün türlerini kapsar biçimde modern devletle örtüşmektedir. Teorikte böyle olmasına rağmen pratikte demokrasiyi reddeden totaliter ve otoriter rejimlerde ideal anlamında sivil toplumun (hâkim bir devlet ideolojisinin olmadığı, hukukun üstünlüğü ilkesine dayanan bir temelde özerk, gönüllü, çoğulcu

yapılanmalar) mevcut olmadığı söylenebilir. Uygulamada demokrasinin ön planda olduğu sistemlerde sivil toplum bulunduğu zemin itibarıyla doğası gereği işleyecek ve demokratik sistemin pekişmesine yardımcı olacaktır.

Öte yandan devletle sivil toplumun demokratik ilkelere dayalı sağlıklı etkileşimi, devletin ideolojik değil, hukuk nitelikli olmasına, toplumda herhangi bir hâkim ideolojinin bulunmamasına ve bütün toplumsal gruplara eşit mesafede durmasına bağlıdır. Ayrıca sivil toplum alanındaki siyasal kampanyalardan, gönüllü eylemlere kadar birçok etkinlik içinde yer alan, en güçlüsünden en zayıfına birliklerin kurulmasında mutlaka aşağıdan gelen süreçlerin desteklenmesi, bunların devlet eliyle yukarıdan düzenlenmemesi gerekmektedir. Sivil toplumun demokrasiye katkısı, sivil toplum alanındaki örgütlenmelerin sayısı ve çeşitliliği yanında, söz konusu oluşumların bir araya gelerek birbirleriyle kuracakları demokratik ilişkilerle ve kendi iç ilişkilerinde demokratik değerleri özümsemiş olmalarıyla mümkündür. Aksi halde bu tür oluşumların, otoriter ya da totaliter politikaların birer sivil uzantısı olmaktan öteye gidemeyeceği açıktır (Aslan, 2010a:372).

Sivil toplum kuruluşlarının varlığı, sivil bir toplumun en önemli tanımlayıcı niteliklerinden birisidir; fakat bunun yeterli olduğu söylenemez. Çünkü bir toplumun sivil toplum kuruluşlarının niceliği yönüyle “çoklu” bir yapı içermesi, o toplumun ve sivil toplum kuruluşlarının demokrasiyi özümstedikleri anlamını mutlaka taşımamaktadır. Oysa demokrasi, ideal anlamda sivil toplum ve kuruluşlarının ayırıcı özelliğidir. Bu nedenle, demokratik bir sivil toplum kuruluşu, -başka bir deyişle bir sivil toplum kuruluşunun demokratik olarak kabul edilebilmesi için- bireylerin kendi kimliklerini korudukları ve düşüncelerine saygı gösterildiği, katılımcı, yaratıcı, açık ve duyarlı bir yapıya sahip olmalıdır. Ayrıca sivil toplum kuruluşlarının bu özellikleri kurumsallaştırabilmesi içinse etkileşim içerisinde buldukları toplumun da öncelikle söz konusu değerleri paylaşması gerekir (Yıldırım, 2003:240).

Ayrıca sivil toplumun demokrasiyle ilişkisi çerçevesinde en önemli işlevi, devleti metafizik bir kurum olmaktan çıkarmasıdır. Sivil toplumun gelişmesiyle devlet, ulaşılmaz, sorgulanmaz, yarı-tanrısal bir otorite olmaktan çıkar; eleştirilebilen, sorgulanabilen, gerektiğinde yanıldığı sivil toplum tarafından ortaya konabilen bir teknik örgüt ve hizmetçi birim haline gelir (Çaha, 1998:25). Sivil toplum tek başına demokrasi için yeterli olmadığı gibi aynı şekilde de demokrasi tek başına sivil toplum için yeterli değildir. Sivil toplumdaki çoğulcu, gönüllü ve özerk örgütlenmelerin bütün bu olumsuzlukları aşip demokratikleşme sürecine destek vermesi demokratik değerlerin tam anlamıyla benimsenmesiyle mümkündür. Bu değerleri özümsemiş sivil toplumun bulunduğu ve güçlü olduğu toplumlarda demokratikleşme sürecinin daha sağlam temellere oturduğu, bu değerleri taşımayan örgütlenmelerin bulunduğu yerlerde de demokratikleşme hareketlerinin zamanla otoriter bir yapıya dönüştükleri bilinmektedir (Aslan, 2010b:203).

6. OSMANLI VE TÜRKİYE CUMHURİYETİNDE SİVİL TOPLUM

6.1. Osmanlıda Sivil Toplum

Güçlü devlet geleneğinin hâkim olduğu siyasi bir rejimin söz konusu olduğu Osmanlı toplumunun kültüründe, iktidarın bölünmüşlüğü yerine tekliği söz konusu olduğu için sivil toplum, politik toplum ayrımı da doğal olarak olmamıştır. Bu durum Batı Avrupa’da görülen aristokrasi ve burjuvazi gibi sivil toplumun temel unsuru olan sınıfların ortaya çıkmasını engellemiş ve devletin alttan ve üstten sınırlanmasını önlemiştir. Sivil toplumdan devletten ayrılmış, özel mülkiyete ve serbest piyasaya dayalı bir ekonomik alanın varlığı kastediliyorsa, Osmanlı’da böyle bir durumun olmadığı genel olarak doğrudur. Ama sivil toplum denince devlet dışı gönüllü kuruluşlar anlaşılırsa, bunlar Osmanlı’da vakıflar, loncalar, tarikatlar ve dini cemaatler biçiminde var olmuştur. Buna rağmen, bu örgütlerin dönemsel farklılıklar ve bazı istisnai durumlar dışında devlete göbek bağı ile bağlı oldukları görülmektedir. Ayrıca, bunların devlet ile ilişkilerinde devleti önceleyen bir tutum sergiledikleri görülmektedir (Aslan, 2010c:280).

Çaha (2004:252-253) Osmanlı tarihini sivil toplum açısından incelediğimiz zaman üç belirgin dönem ile karşılaştığımızı belirtir. Çaha’ya göre bu dönemlerden **birincisi** sivil toplumun güçlü olduğu onaltıncı yüzyıla kadar olan dönemdir ve bu dönem Osmanlı’nın kendine has modelinin oluştuğu dönemdir. Bu dönemde devlet daha ziyade uçbeyleri, gazi ve cihad motiflerini canlı tutan yöneticilerin oluşturduğu bir organizasyon şeklindedir. Ancak bu organizasyon toplumsal yaşama hükmetmekten çok yeni yerleri fethederek Osmanlı topraklarını genişletmek için uğraşmaktadır. Toplumsal yaşamın temel değerleri ve dinamikleri sivil toplum tarafından belirlenmektedir. Medrese ve tarikatlar, bu dönemde önemli sivil dini unsurlar olarak ön plana çıkmaktadır. Devlet eğitime karışmadığı gibi iktisadi yaşamın da tam içinde değildir.

Çaha'ya göre Osmanlı'da onaltıncı yüzyıldan itibaren sivil toplum açısından **ikinci devre** başlamıştır. Bu dönem devlet maslahatının toplum maslahatının önüne geçtiği bir dönemdir. Ondokuzuncu yüzyıla kadar devam eden bu dönemde sivil toplum unsuru niteliğindeki medreseler, vakıflar, tarikatlar, loncalar, millet sistemi ve tarım kesimi aşama aşama merkezin vesayeti altına girmiş ve devlet önceliğine göre faaliyet göstererek zamanla otonom özelliklerini yitirmişlerdir. Çaha Osmanlı'da sivil toplum açısından **üçüncü aşamanın** ise on dokuzuncu yüzyıldan Cumhuriyet'in ilanı olan 1920'li yıllara kadar olan dönem olduğunu ifade eder. Ancak bu dönem sivil toplum açısından bir paradoks taşımaktadır. Bu dönem Osmanlı'nın modernleşme dönemi olduğu için, sivil toplum bir yandan yeni modern unsurlarla birlikte biraz daha fazla canlanırken, bir yandan da merkezîyetçi yapı güçlenerek sivil topluma mutlak anlamda ağırlığını koymuş ve sivil toplumu kendine bağlayacak duruma gelmiştir. Merkezi yapının bu özelliğinden dolayı sivil toplum yirminci yüzyılın başlarında devlete bağlı olmasına rağmen önemli bir canlılık kazanmıştır.

Dolayısıyla toparlanacak olursa Osmanlı toplumunda, millet sistemi, loncalar, vakıflar, tarikatlar ve tekkeler sivil topluma temel teşkil edecek yapılar olmuştur. Devlete idari açıdan bağımlı olmasına rağmen en az 19. yüzyıla kadar bu sivil toplum unsurları önemli bir varlık sergilemişlerdir. Ancak siyasal iktidarın merkezîyetçi örgütleniş biçimi bu öğeleri sonuçta devlete bağımlı hale getirmiştir. 19. yüzyıldan itibaren ise devlet kurumlarının yüzünü Batıya çevirmeye başlayan devlet elitleri, modernleşme çabalarının motor görevini STK'lara değil bizzat devlete vermiştir. Seküler değerleri esas referans noktası alan bu yaklaşım, sivil toplumun giderek canlılığını yitirmesine sebep olmuştur (Aslan, 2010c:261). Bu son dönemin Cumhuriyet dönemi üzerinde de derin etkileri olmuştur.

6.2. Türkiye Cumhuriyeti'nde Sivil Toplum

1923 yılında ilan edilen Cumhuriyet rejimi Osmanlı'dan bir yandan merkezîyetçi bir gelenek, bir yandan da az ya da çok bir sivil toplum mirası devralmıştı. Ancak 1923-1950 yılları arasında Türkiye fiilen tek parti tarafından yönetilmiş ve katı yöntemlerle Batılılaştırılma politikası izlenmiştir. Tek parti yönetimi toplumun tümünü Batılı değerler doğrultusunda değiştirmek ve dönüştürmek uğruna sivil toplumu tamamen yok etmiştir. Tek parti rejimi toplumu Batılılaştırmaya çalışırken, liberal değerlerden çok sosyalist değerleri referans olarak kabul ettiği için katı bir devlet yapısı oluşturmuştur. 1923-1950 arası dönemde gerek modern, gerekse geleneksel hiçbir sivil toplum unsuru yaşama şansı bulamamıştır (Çaha, 2004:255).

Türk modernleşme sürecinde ise yönetici elitin, toplumu dönüştürmek için laik, jakoben (merkezîyetçi) ve pozitivist bir ideolojiyi referans alarak sınıfsız, imtiyazsız, kaynaşmış bir toplum oluşturma düşüncesi, Tek Parti döneminde demokrasinin toplumsal ayağı olan sivil toplum unsurlarını oluşturan farklı düşünce, ideoloji, grup, parti, dernek gibi oluşumların yok olmasına ve üniter bir yapıya dönüşmesine yol açtı (Aslan, 2010c:281).

Ancak 1950 yılında Türkiye'de başlayan çok partili yaşam biraz kırırdanmaya neden olmuş ve sivil toplumun öni yeniden açılmaya başlamıştır. Sivil toplumun Türkiye'de en büyük canlanışını yaşadığı 1980-1993 yılları arasındaki dönem Turgut Özal'ın yönetiminde bulunduğu ve Türkiye'yi demokratik liberal değerlerle tanıştırmaya başladığı dönemdir. Türkiye 1950'li yıllardan itibaren demokrasiyle yönetilmekte idiyse de iktisadi ve sosyal yaşam devletin tahakkümü altında olduğu için bu süreç liberal bir kültür ile desteklenememiştir (Çaha, 2004:255).

12 Eylül 1980 askeri darbesi sonrası solda ve sağda yer alan ana politik akımlar, güçlü devlet geleneğinin dönüştürülmesi ve demokratik olarak denetlenmesi gerektiği yönünde ortak bir tutum takındılar ve bu dönüşüm ve denetimin motor gücü olarak da sivil toplum kavramını ön plana çıkardı (Aslan, 2010c:281).

Yukarıda da belirtildiği gibi Özal, 1980 yılından itibaren demokratik süreci liberal ve sivil bir kültür ile takviye etmeye başlamıştır. Bunun bir gereği olarak bürokrasinin gücünü sınırlandırmaya, serbest piyasa ekonomisini yerleştirmeye, özelleştirmeye başlatarak devletin ekonomideki ağırlığını azaltmaya, Türkiye'yi Batının demokratik değerleriyle daha fazla bütünleştirmeye çalışmış ve toplumsal özgürlüğü artırmaya yönelik politikalar üretmiştir. Bu sürecin bir sonucu olarak Türkiye'de İslâm, İslâmî grupların şahsında demokrasiyle ciddi bir uyum göstermeye başlamıştır. İslâmî gruplar bir yandan demokratik mekanizma içinde kamusal yaşama damgalarını vururken, bir yandan da demokrasiyle barış içinde var olma formülleri üzerinde durmaya başlamış; bunun bir gereği olarak devletin tarafsızlığını sağlamak, serbest piyasa kurallarını geliştirmek ve dünya ile daha fazla ticaret yapmak için devleti adeta zorlamıştır (Çaha, 2004:255).

1980'lerde, Türkiye'de, liberal politikalar ve demokrasi taleplerinin artışı ile birlikte sivil toplum popüler hale gelmeye başlamıştır. 1990'larda ise bu olumlu gelişmelerin aksine birçok STK'nın, devletin sivil toplum örgütü gibi hareket ettiği ve demokrasinin kurumsallaştırması yerine anti-demokratik müdahalelerin aracı olarak

kullanıldıkları görülmüştür. Demokratik değerlerin gündelik hayatta uygulanması, öncelikle STK'ların sivil kültürü ve demokrasiyi özümsemiş olmalarına bağlı olduğu halde Türkiye'deki STK'ların birçoğu devlet kaynaklarından yararlanarak varlıklarını devam ettirmektedirler. Bu da, sivil toplumun gelişmesini bizzat STK'ların engellediği iddiasını güçlendirmektedir. Öte yandan, Türkiye'de sağlıklı, demokratik ve özgürlükçü bir sivil toplumun gelişmesi, siyasal değerlerin tek parti zihniyetinden ve toplumun devlet tarafından üstten şekillendirilmesinden kurtulmasına bağlıdır (Aslan, 2010c:261).

28 Şubat süreci sivil toplum alanını daraltmış olsa da dünyadaki gelişmeler ve Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne katılım süreci içine girmesi demokratikleşmenin ve sivil toplum alanının genişleyeceğini gösteren olumlu işaretlerdir (Aslan, 2010c:281).

1980'lerden bu yana, dünyadaki gelişime paralel olarak sivil toplumun Türkiye'de de gelişme süreci içinde, STK'ların toplum içinde yaygınlaştığını, sayılarının giderek arttığını, sivil toplumun öneminin arttığını, sivil toplum söyleminin siyasi partiler, hatta devlet aktörleri tarafından sürekli kullanıldığı görülmektedir. Bugün 150.000'e yakın STK'nın var olduğu hesaplanmaktadır. Sivil toplum söylemi bugün farklı aktörler tarafından, Türkiye'nin demokratikleşmesinin ön-koşulu olarak kullanılmaktadır. Dünyaya paralel olarak, Türkiye'de sivil toplumun ve STK'ların ciddi yukarıda değinilen önemli sorunları bulunmaktadır. Sivil toplumun nicel olarak toplum içinde yaygınlaşmasının ve kendisine atfedilen söylemsel önemin nitel bir yapıya dönüşmesi gerekmektedir. Bununla birlikte, sivil toplumun sorunlarını sivil topluma dışsal aktörlere referansla açıklamak ve tartışmak sınırlı, dahası indirgemeci bir eğilim taşıdığından yapılması gereken sivil toplumu sorunlarıyla birlikte kendi içinde tartışmaktır, bu sorunlara sivil toplum içinde çözümler üretmektir (Keyman, 12).

Türkiye örneğinde, sivil toplum örgütleri, kuruluşu ve yapısı itibarıyla, ne yazık ki sivil toplum nosyonuna uymamakta ve demokratik ülkelerdeki örneklerine rastladığımız sivil toplum örgütleriyle tezat teşkil etmektedir. Toplumumuzda rastlanan ve sıklıkla ifade edilen "sendika ağaları" patronaj ve nepotizmin somut görünümüdür. Demokrasinin vazgeçilmez unsuru olan siyasi partilerdeki lider egemenliği ile parti içi demokrasinin olmayışı da sivil topluma ve demokrasiye aykırıdır. Bizzat parti başkanının kendisinin atadığı parti teşkilatı üyelerinin, kongrede parti başkanını seçmeleri paradokstur (Bayhan, 2002:12).

Türkiye'de patronaj ilişkilerine sadece siyasi partilerde değil, sivil toplum kuruluşlarında da kolaylıkla rastlanabilmektedir. Bu nedenle örgüt içi demokrasiyi tam anlamıyla sağlayamamış bu kurumların demokratik yaşama etkileri de doğal olarak çok fazla olamamaktadır. Öncelikli olarak bu kuruluşlar, kendi iç örgütlenmelerinden ve işleyişinden kaynaklanan sorunlara çözüm üretebilirlerse, daha sonraki süreçte ülkenin demokratikleşme sürecine katkıda bulunabileceklerdir. Her ne kadar Türkiye'deki sivil toplum kuruluşları örgüt içi demokrasiyi tam anlamıyla sağlayamamaları da, Türkiye'de sivil toplumun ve demokrasinin gelişimi açısından çok önemli bir role soyunmuşlardır (Bedük vd., 2006:62).

Bugün Türkiye'de, STK'ların örgütsel yaşama odaklanıp tüm dikkatlerini örgütsel ve finansal kapasite sorunlarını çözmeye vermekte, ama ne yazık ki demokratikleşme süreçlerine katkı ve kamusal tartışma alanını genişletme işlevlerini gerçekleştirmediği sınırlı kalmaktadırlar. Bu anlamda da, örgütsel yaşama verilen ağırlık arttıkça, hem STK'lar arasındaki ilişkiler bozulmakta, hem STK'larla devlet arasındaki ilişki sorunlu hale gelmekte, hem de STK'ların toplumsal sorunların çözümü için toplumu hareketlendirme, dolayısıyla da aktif ve sorumlu vatandaşlık anlayışını toplum içinde yaygınlaştırma işlevinde zayıflama görülmektedir. Bu sorunların çözümü için de, ilk olarak, sivil toplumu kendi içinde tartışmaya açmak gerekir ve bu tartışma da Türkiye'de sivil toplumun nitel anlamda gelişme sürecine ciddi bir katkıda bulunacağı değerlendirilmektedir (Keyman, 14).

Aslında sivil toplum kavramının Türkiye'nin gündemine girdiği 80'li yılların başından günümüze kadar geçen sürede iç ve dış dinamiklerin etkisiyle siyasal, ekonomik, sosyal ve yasal düzenlemeler açısından önemli gelişmeler yaşandığını belirtmek gerekir. Bu gelişmelere rağmen Türkiye'de henüz sivil toplumun unsurlarını barındıran yeterince geniş bir sivil alanın varlığından söz etmek mümkün olamamakta, siyasal parti liderlerinin, bürokrasinin, kanaat önderlerinin zihniyet dünyasının yeterince sivilleşemediği, patrimoniyel yönetim anlayışının toplumun genlerine sanıldığından daha fazla nüfuz ettiği, toplumsal yapıları, kurumları ve süreçleri derinden etkilediği anlaşılmaktadır (Biber, 2009:30).

Türkiye'de temel problem olan değişen dünya şartlarının algılanmasında güçlük çekilmesi ve "sanayi devrimi"nin kaçırılması kaynaklı toplumsal, ekonomik ve kültürel yapı dönüşümünde gecikme çağdaş anlamda sivil toplumun gelişmesine de engel olmuştur. Batı Avrupa'daki sivil toplumun temelinde önemli yeri olan burjuvazi, gerek Osmanlı toplumunda, gerekse Türkiye Cumhuriyeti'nde gelişme olanağı bulamamıştır. Devlet

eliyle oluşturulmak istenen burjuva sınıfı ise epey yapay kalmıştır. Niceliksel olarak kentlerde yaşayanların sayısında ciddi oranda artış olsa da “kent kültürü” ve “kentlileşme” oluşmamaktadır. Bireyselleşme ve cemaat yapısı “iki tarafı keskin bıçak” gibi olup iki yapının uygun bileşimi, toplumun dengesi ve sağlığı açısından oldukça önem taşımaktadır. Bu çerçevede, Batı toplumlarında aşırı “bireyci” yapı nedeniyle “yabancılaşma” problemleri yaşanırken Doğu toplumlarında aşırı “cemaat” yapısı, sivil toplum örgütlerinin gelişmesini engellemekte, keskin cemaatleşme “yabancılaşmayı” paradoksal olarak yeniden üretebilmektedir (Bayhan, 2002:10-11).

Türkiye’de sivil toplumun, bir taraftan hem bireysel hak ve özgürlüklerin yaşama geçirilmesi, hem demokrasiye geçiş, hem de katılımcı demokrasi taleplerini seslendiren örgütlerden oluştuğunu söylenebilir. Bu da, Avrupa’ya benzer bir tarzda, Türkiye’de de sivil toplumun içerdiği **karmaşık, çok-boyutlu ve sorunlar** içeren yapıyı göstermektedir. Bu yapı da kendisini, sivil toplumu (a) STK’larla özdeşleştiren ve “örgütsel yaşam” olarak tanımlayan, (b) demokratikleşmeyle özdeşleştiren ve “demokrasiye geçişin ön-koşulu” olarak tanımlayan, ya da (c) “katılımcı demokratik toplum yönetiminin gerekli aktörü” olarak gören farklı oluşumların eş-zamanlı olarak sivil toplum alanında yer almasında göstermektedir. Bu da, farklı sivil toplum tanımlarının ve farklı sivil topluma yaklaşımların aynı anda sivil toplum tartışması içinde yer almalarını ortaya çıkartmakta ve bu bağlamda da, Türkiye’de sivil toplumun bugünkü yapısından konuşurken, bir taraftan çoğulculuktan ve çok-boyutlu bir yapıdan konuşurken, diğer taraftan da sivil topluma atfedilen anlamın taşıdığı “tanımsal muğlaklık” sorunundan da bahsedilebilir (Keyman, 11).

Demokrasinin klasik işleyişinin tüm dünyada yol açtığı ortak sorunlardan kaynaklanan ortak arayış ve tartışmalar Türkiye’ye yansıdığı anda; siyasetin kurumsal işleyişinden doğan sorunlara eklenen kültürel ve toplumsal sorunların ağırlığı ve özgünlüğü nedeniyle, çok daha karmaşık bir tablo ile karşılaşmaktadır. Bir tarafta (sık sık karşılaşılan ekonomik ve siyasi krizlerle dönemsel kesintilere uğrasa da) gelişmekte olan bir ülke olmanın getirdiği sıkıntılar, diğer tarafta yeni dünya düzeninde, “düzene sokulan” tarafta olmanın sıkıntıları, klasik demokrasinin kurum ve kuruluşlarının hala tam olarak yerleşememesinin ve çağdaş bir demokratik zihniyet üzerine de oturmamış olmasının getirdiği sıkıntılara eklenince; liberal demokratik toplumların bugün yaşamakta olduğu sıkıntıların, Türkiye toplumunda ve demokrasisinde daha ağırlıklı olarak yaşandığı rahatlıkla söylenebilir (Caniklioğlu, 2007:13).

7. SONUÇ

Sivil toplumun demokrasinin gelişimi anlamında ne kadar önemli olduğu konusunda herhangi bir tereddüt bulunmamaktadır. Ancak ülkemizde hemen hemen her konuda olduğu gibi sivil toplumun gelişimi hedefiyle yola çıkılıp devlet eliyle bazı oluşumların kurulmasının da ne ölçüde faydalı olacağı tartışmalıdır. Ayrıca kamu iktisadi teşekkülleri etkin şekilde işletmekten aciz bir yönetim zihniyetinin sivil toplum kuruluşlarının gelişimine ne ölçüde katkı sağlayacağı derinlemesine düşünülmelidir.

Ayrıca STK şeklinde kendilerini lanse eden bazı oluşumların da devlet aygıtını ele geçirmek ve fonlarını kullanmaktan ziyade gerçek anlamda kendilerinden beklenen asli fonksiyonları yerine getirmeleri gerekmektedir. Dolayısıyla ilk başta sivil görünümlü olup zaman içerisinde devletçi bir yapıya doğru evrilip baştaki ruhun ve idealizmin kaybedilip tamamen güç ve siyaset mücadelesine kapılma riski her zaman sözkonusu olabilir.

Bu çerçeveden hareketle Türkiye’de sivil toplumun bazı yapısal sorunlarının yanı sıra zihniyet anlamında ve demokrasi kültürünün içselleştirilmesi anlamında da ciddi bariz sıkıntılar söz konusudur. Bu sıkıntılar aşılamadığı takdirde yapılacak olan girişimler kâğıt üzerinde kalacak ve hedeflenen sonuçlar elde edilemeyecektir. Bu durum da doğal olarak demokratikleşme ve katılım anlamında mevcut sorunların daha da kronikleşmesine götürecektir. Bu açıdan doğrusu Türkiye’de henüz katedilmesi gereken oldukça mesafe bulunmaktadır.

KAYNAKÇA

- ASLAN, S. (2010a). "Sivil Toplum Ve Demokrasi", **Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, cilt:15, sayı:2, s.357-374.
- ASLAN, S. (2010b). "Sivil Toplum: Kavramsal Değişim ve Dönüşüm", **Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi**, cilt:9, sayı:33, s.188-212.
- ASLAN, S. (2010c). "Türkiye'de Sivil Toplum", **Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi**, cilt:9, sayı:31,s.260-283.
- BAYHAN, V. (2002). "Demokrasi ve sivil toplum örgütlerinin engelleri: patronaj ve nepotizm", **Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, cilt:26, no:1, s.1-13.
- BEDÜK, A.; S. USTA; M. KOCAOĞLU(2006). "Avrupa Birliği'ne Giriş Sürecinde Türkiye'de Sivil Toplum Kuruluşları ve Demokratikleşme Sürecindeki Misyolları", **Selçuk Üniversitesi Karaman İ.İ.B.F. Dergisi**, sayı:10, yıl:9.
- BİBER, A. (2009). "Türkiye'de sivil alanın darlığının tarihsel nedenleri üzerine bir değerlendirme", **Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, 11/3, s. 27-42.
- CANIKLIOĞLU, M. D. (2007). **Sivil Toplum ve Türkiye Demokrasisindeki İzdüşümleri**, Ankara: Seçkin Yayıncılık, 1. baskı.
- ÇAHA, Ö. (1998). "Türkiye'de Sivil Toplumun Sorunları", **Liberal Düşünce Dergisi**, Bahar-Yaz 1998, cilt: 3, sayı:10-11, ss.22-37.
- ÇAHA, Ö. (2004). **Açık Toplum Yazıları**, Ankara: Liberte Yayınları.
- ÇOPUR, H. "Teoriden Pratiğe Sivil Toplum", <http://www.ekopolitik.org/public/page.aspx?id=615> (17.02.2012).
- EMRE, A. (2008). "Sivil Toplum taleplerinin İçinde Ekonomik ve Sınıfsal Talepler Yoktur Ve Ekonomik Adaletsizliğe Hiç Yer Verilmez", **"Sivil" Toplum Kavramı Tartışmaları**, İstanbul: Kaknüs Yayınları, 1. basım.
- ERDOĞAN, M. (1998). "Sivil toplum: Bir Kavramın Anatomisi", **Liberal Düşünce Dergisi**, 10.
- ERKİLET, A. (2008). "Sivil Toplum Söyleminin Kapitalist Dünya-Sistemi Açısından En Önemli İşlevlerinden Biri Depolitizasyondur", **"Sivil" Toplum Kavramı Tartışmaları**, İstanbul: Kaknüs Yayınları, 1. basım.
- GÖZÜBÜYÜK TAMER, M. (2010). "Tarihsel Süreçte Sivil Toplum", **Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi**, cilt: 27, sayı: 1.
- KALAYCIOĞLU, E. (1997). "Sivil Toplum ve Neopatrimonyal Siyaset", **Küreselleşme Sivil toplum ve İslam'ın içinde** E. Fuat Keyman, A. Yaşar Sarıbay (der.) (1998), Ankara: Vadi Yayınları, 1. baskı.
- KEYMAN, E. F. "Avrupa'da ve Türkiye'de Sivil Toplum", <http://www.stgm.org.tr/tr/icerik/detay/avrupa-da-ve-turkiye-de-sivil-toplum> (08.02.2012).
- KEYMAN, E. F. (2006). "Türkiye'de Sivil Toplumun Serüveni: İmkânsızlıklar İçinde Bir Vaha", Ankara: Sivil Toplum Geliştirme Merkezi, <http://www.stgm.org.tr/tr/icerik/detay/turkiye-de-sivil-toplumun-seruveni-imbkansizliklar-icinde-bir-vaha> (17.02.2012).
- KÖKER, L. (2008). "Yurttaş Özgürlüğünün Politik Kullanımı Olmadan Sivil Toplumun Varlığından Söz Edemeyiz.", **"Sivil" Toplum Kavramı Tartışmaları**, İstanbul: Kaknüs Yayınları, 1. basım.
- ÖZER, M. H. (2008). "Günümüz İtibariyle Sivil Toplum Kuruluşlarının İktisadi Ve Sosyal Fonksiyonları", **Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi**, cilt:7, sayı:26 (086-097).
- SARIBAY, A. Y. (1997). "Türkiye'de Sivil toplum ve Demokrasi", E.Fuat Keyman, A. Yaşar Sarıbay (der.) (1998), **Küreselleşme Sivil toplum ve İslam**, Ankara: Vadi Yayınları, 1. baskı.
- ŞENKAL, A.(2003). "Küreselleşme, Sosyal Politikanın Dönüşümü Ve Sivil Toplum Örgütleri", **İstanbul Üniversitesi Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi**, 45. Kitap.
- YEL, A. M. (2008). "Sivil Toplum ve Demokrasi", **"Sivil" Toplum Kavramı Tartışmaları**, İstanbul: Kaknüs Yayınları, 1. basım.
- YILDIRIM, M. (2003). "Sivil Toplum ve Devlet", **Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, cilt: 27, no:2, s.226-242.